

STANDEISKY ÉVA: AZ ÍRÓK ÉS A HATALOM
1956 - 1963 (Második, javított kiadás)
1956-os Intézet, Budapest, 1996

/Részletek a kötetből/

A FORRADALOM ELŐTT

[...]

EGY MORALISTA ÍRÓ

[...]

¹⁰ Uo. 322. o. Révai többek között a regény alakjainak erkölcsiségét is kifogásolta. Nehezményezte, hogy a regényben az egyén morális problémái fontosabbak, mint a közösség érdeke. „Az individualista polgári morál nem nőhet át sem proletármorálba, sem társadalmi-politikai problémákba. Ha folytatódik nála ez az individualista morali-zálás – és az eddigiekből az következik, hogy folytatódni fog –, ez nem vezethet el a párthoz, csak elvezethet tőle.” *Vita irodalmunk helyzetéről*. Szikra Kiadó, Bp. 1952. 115. o. A következetesen leninista kultúrpolitikus pontosan érzékelte azt a veszélyt, amit Déry regénye jelentett a monolitikus párthatalomra. Az erkölcs osztályalapú felosztását tagadó alkotás ugyanis óhatatlanul növelte a diktatúrával szembekerülők számát. Balsejtelmei a vitán be is igazolódtak. Zelk Zoltán, Eörsi István és Benjámin László a regény védelmében ellent mertek mondani Révainak. A későbbiekben mindhárman a reformtörekvések elkötelezettjei, 1956 szellemi előkészítői lettek, Déry Tiborral együtt persze. [...]

A FORRADALOM IHLETTE MŰVEK

[...]

Az első irodalmi összeállítás 29-én délután hangzott el a rádióban: „A magyar írókat akarja hallani az egész ország. Azokat, akik először szálltak szembe az önkénnyel, az embertelenséggel, a dogmatizmussal, s azokért a reformokért harcoltak, amelyekért a magyar ifjúság öt napja a vérét hullatja. A magyar írók állnak a mikrofon előtt s elmondják kérdéseiket, gondolataikat szabadságharcunkról. Szóaljanak meg a művek, amelyek a harc tüzeiben születtek.”⁶ Elhangzott Benjámint fentebb idézett verse, Tamási Lajos maga olvasta fel *Piros a vér a pesti utcán* című költeményét. Zelk Zoltán után Karinthy Ferenc szólt: „Kavarog a város, esik a lassú eső, s a romokon, törmeléken, kőtorlaszokon át, harckocsik között, élelmiszerüzletek előtt torlik, árad a sokaság. Ágyú dörög, géppisztoly kelepel a távolból... Esik a lassú eső, rémhírek röppennek fel s pukkannak szét. Tocsog a nép a sárban, a lucokban. [...] halálbiztos, a szovjet csapatoknak el kell hagyniuk hazánk területét. Akármi jön, akármi lesz, felnőtt ehhez a nép, és a magyarok sorsát most már csak magyarok intézhetik...” **Eörsi István** a foglyok szabadulásáról beszélt. Írásának – *Hát ilyenek is tudunk lenni mi?* – csak töredékei maradtak fenn.

Október 30-án este újabb irodalmi összeállítást sugárzott a rádió.⁷ Ebben hangzott el **Eörsi István** *Milyen jó*... című verse. Utolsó két szakasza:

Esik, esik, esik,
 oroszokra esik,
 az idegen felhőt
 idegenül lesik.
 Idegen ázások,
 idegen halálok –
 nekik itt az eső
 is idegen átok.

Esik, esik, esik,
 magyarokra árad,
 az eső, a könny, vér
 a zuhogó bánat.
 Esik, esik, esik
 el is áraszt minket,
 tisztára is mosta
 sáros düheinket.⁸

6 *A forradalom hangja*. 186. o.

7 Örkény István: *Fohász Budapestért*,
Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán*,
Háy Gyula, Devecseri Gábor és Eörsi
István írásai.

8 Megjelent az Egyetemi Ifjúság november 1-jei számában. [...]

AZ INTERVENCIÓ UTÁN

[...]

Az ellenállás és restauráció heteiben a volt kommunista ellenzékiek – Gimes Miklós, Kende Péter, **Eörsi István**, Obersovszky Gyula, Gáli József és a többiek – kiadták az Október 23-a és az Élünk című stencilezett, illegális lapokat. November közepén alakult újjá a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa (MÉFT) néven, amelynek élén szintén volt kommunista reformerek álltak (Ádám György, Markos György és mások). Az Írószövetségben a volt ellenzéki kommunisták és a népi írók továbbra is közösen irányították a szervezetet. Az előbbiek befolyása a forradalom utolsó napjaihoz képest növekedett. [...]

AZ ÍRÓK ÍRÓSZÖVETSÉGEN KÍVÜLI FELLEPÉSEI

[...]

AZ ÍRÓK ÉS A MUNKÁSTANÁCSOK

[...]

121. o.

³ Bill Lomax: *Magyarország 1956*. Fordította és kiegészítette: Krassó György. Auróra Kiadó, Bp. 1989. 175–178. o.; valamint: Kiss Károly-interjú. Készítette Hegedűs B. András 1987-ben. OHA 59. sz.

⁴ MOL Déry és tsai. Op. 63. d. 22. k. 1957. november 19-ei kihallg. jkv.

Molnár Zoltán írószövetségi titkárt mérhetetlenül felháborította, amikor tudomást szerzett arról, hogy egyesek munkástanácsi üléseken az Írószövetség képviselőjének adják ki magukat: „Egy ízben – olvasható a rendőrségre beidéztet Máriaassy Judit kihallgatási jegyzőkönyvében – Molnár Zoltán mellé kerültem az asztalnál [az Írószövetség éttermében – S. É.]. Molnár akkor tudta meg Kiss Károlytól, hogy Krassó Miklós egy munkástanácsülésen mint az Írószövetség képviselője lépett fel, ha jól tudom, Újpesten. Molnár akkor kis híján felpofozta Krassót, de Kiss Károllyal is összeveszett zavaros nézetei miatt.”⁴

„Egyszer jött **Eörsi** – adja vissza a jegyzőkönyv a vizsgálati fogságban lévő Molnár Zoltán szavait – és Déry Tibort kereste. – Mit akarsz vele? – A munkástanácsnál voltam, el akarom mondani neki, hogy mit lát-

am. – Te jársz oda? – Igen. – Lecsaptam **Eörsire**, hogy a titkárság részéről én foglalkozom hasonló ügyekkel s ezután nekem, vagy legalább nekem is számoljon be. A titkársággal pedig megbeszéltem, hogy adjunk egyértelmű utasítást **Eörsinek**, hogy ő csak megfigyelő lehet a munkástanácsnál, nem képviseli az Írószövetséget, s ott fel nem szólhat. Néhány nap múlva jelentkezett nálam Győri György – aki már két gyártörténetet írt és szorgalmasan foglalkozott üzemi szociográfiával –, hogy szeretné a munkástanácsok fejlődését tanulmányozni, hogy adjunk neki egy olyan megbízást, mint **Eörsinek**. Örömmel támogattam ezt a kérését, mert Győrit komolyabb, megfontoltabb embernek ismertem **Eörsinét**, s ettől kezdve ketten jártak a munkástanácsokhoz. Elhozták a határozatokat, s röviden beszámoltak tapasztalataik lényegéről.¹⁵

Eörsi István kihallgatási jegyzőkönyvében ez áll: „A Központi Munkástanács ülésén való részvétellel az Írószövetség elnöksége bízott meg, az én kérésemre. Én ugyanis egy ízben, kb. november közepe táján elmentem az Akácfa utcai székházba és úgy találtam, hogy a munkástanácsnak igen komoly szerepe lehet a helyes követelések megvalósításában. Megtudtam azt is, hogy az Írószövetség delegálhat megfigyelőt a Központi Munkástanácsba. Ezt én elmondtam az Írószövetség elnökségi tagjainak és vállalkoztam, hogy eljárók az ülésekre.

¹⁵ MOL Déry és tsai. Op. 59. d. 14. k.
1957. április 15-ei kihallg. jkv.

⁶ MOL Varga D. és tsai. Vizsg. 66. d. 3. k. 1957. február 5-ei kihallg. jkv.

⁷ 1957 elején mindkettőjüket letartózt-

A megbízólevelet Molnár Zoltán, majd egy másikat Fekete Gyula írta alá. [...] Nekem és Győri Györgynek – aki szintén az Írószövetség megfigyelőjeként vett részt az üléseken – felszólalási jogunk nem volt, csupán részt vettünk az üléseken.”⁶ [...] 124. o.

AZ OCSÚDÓ ÍRÓSZÖVETSÉG

[...]

AZ ÍRÓSZÖVETSÉG ÉS A KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS
EGYÜTTMŰKÖDÉSE
[...]

147. o.

Az írók közül egyesek nemcsak hívei voltak a munkástanácsokkal való együttműködésnek, hanem tevékeny alakítói is. December 1-jén Eörsi Istvánék „Sebestyén Miklós munkástanács tag lakásán, ahol jelen volt Obersovszky Gyula, Derzsi Sándor, Abod László, D. Szabó László, Szilvási Lajos”, abban állapodtak meg, hogy megszervezik december 4-ére az asszonytüntetést. „Ezen megbeszélésen egyébként arról is volt szó – olvassuk Eörsi kihallgatási jegyzőkönyvében –, hogyha a jövőben nem kap lapengedélyt a munkástanács, akkor esetleg illegálisan is kiadjuk a lapot. Ilyen célból mutatott Sebestyén [...] egy pincét, ahol esetleg majd sokszorosítást lehet végezni.”⁵⁶

56

MOL Varga D. és Tsai. Vizsg. 66. d.

3. k. 1957. február 5. [...]

150. o.

A KETTŐS HATALOM VÉGÓRÁI

[...]

ÍRÓK A NAGYKÖVETNÉL

[...]

160. o.

A találkozót Déry is említi naplójában,³² azonban – jó történészi érzékkel – sokkal nagyobb figyelmet szentel a nőtüntetésnek, melyet az Élünk című illegális lap munkatársai – köztük Obersovszky Gyula és **Eörsi István** – szerveztek. Ez az esemény szakította félbe a találkozót, ahonnan mindkét fél a Hősök terére sietett: „12-kor autón a Hősök terére, hova a nők néma tüntető menete vonul virággal, fekete zászlókkal. A tér tele tankokkal, gépfegyveres páncélautókkal. Kisebb csoportokban vonulnak, 50-100 nő, oroszok a mellékutcába terelik őket, mi a Lendvay utcán jutunk ki, a csoportok itt is, ott is várnak, hogy az Ism[eretlen] Katona sírja elé engedjék őket. Úgy hallik, hogy eleinte kisebb összeütközések voltak, puskatussal taszigálták az asszonyokat, egyet el is akartak fogni.”³³

32 Déry: *Napló*, 4.

33 A felhívást a tüntetésre a kézi sokszorosító eljárással készült lap tette közvé, de rópiratként is terjesztették.

[...]

LETARTÓZTATÁSOK ÉS MENTŐAKCIÓK

[...]

171. o.

Déry naplójában részletesen beszámol a december 6-án történekről: „Reggel 8-kor Örkénytől telefon, h[ogy] Molnár Zoltánt s Tamási Lajost hajnalban letartóztatták. Délelőttre elnökséget kell összehívni. Félóra múlva Járdányi üzenetet küld, h[ogy] Obersovszkyt is lefogták, majd újabb telefonok, két orvos (Roboz Pál) és Hardi Róbert külkereskedelmi szakértő lefogásáról. Hámossal, Örkénnyel az Í[ró] Sz[ö]vetség]be [...] A Szöv[etség]ben hírek egyre újabb letartóztatásokról, építészek, m[unkás]tanácsstagok, Gimes, Kárpáti Gy. Az Elnökség hosszú vitája arról, érdemes-e delegációt küldeni Kádárhoz. Éhség-sztrájk? Hámos a főkapitányságról visszajövet közli, h[ogy] se Sós, se Mátyás nem tudott az írók letartóztatásáról, de Kállai szavát adta, h[ogy] Tamási még a nap folyamán hazakerül. M[olnár] Z[oltán] esete azonban komplikáltabb. Az ablak alatt kb. 300 főnyi menet vonul el, Kádárt éltetve. Időközben megfogalmazódott az elnökség levele Kádárhoz, melyet Veres P[éter], Tamási Á[ron], Erdei S[ándor] holnap visz el. Az elnökség magatartása egyre jobban hasonlít egy diplom[áciai] testület viselkedéséhez, puhák vagyunk, taktikázunk, politikusi, nem írói modorban (Háy, Kassák stb. Beszélgetés **Eörsivel**, [...] D.u. 7-kor Zelk telefonja, h[ogy] Tamási kiszabadult (ezt egyébként már az Isz-ben [Írószövetségben] betelefonálták Hámosnak).⁶⁹

Tamási Lajos úgy emlékezik, hogy felesége hívta fel Kállai Gyulát. Kállai azt mondta: „annak ellenére, ami történt, legyen nyugodt, a haja szála nem görbülhet. Személyesen vállalt felelősséget azért, hogy aznap este kiengednek. Soha aztán Kállaival nem beszéltem erről.”⁷⁰ Tamási Lajos volt a szerzője a forradalom egyik legismertebb versének, a

korábban már idézett *Piros a vér a pesti utcánnak*. November elején a rádió elnökhelyettesének nevezték ki. „Azt én sem értem teljesen – mondta Tamási Lajos –, hogy miért nem kerültem oda [ti. börtönbe – S. É. J.]. Szabadulása után Zelk gyakran eljött hozzám. Elmondta, hogy ha egy-egy smasszer begorombult, akkor rájuk nyitotta az ajtót, és megkérdezte: melyik írta a *Piros a vér a pesti utcánt*. – Nem én, nem én – mondta Zelk. – Hol van az a gazember? – Hát az nincs börtönben...”⁷¹ Kállai közbenjárása alapvetően azzal magyarázható, hogy december elején még nem volt előzetes terv, megtorlási koncepció írók letartóztatására: akiket őrizetbe vettek, azokat feljelentette valaki (mint például Molnár Zoltánt), vagy valamilyen ügy felgöngyöltése kapcsán fogták le őket (mint például **Eörsi Istvánt**), esetleg véletlen folytán vagy tévedésből kerültek fogságba. Tamási Lajos lefogásának okát nem tudjuk. A forradalom alatt megjelent verse nem lehetett elég ok, hiszen akkor számos társát, mindenekelőtt Benjámin Lászlót is letartóztathatták volna.

69 Déry: *Napló*, 5. Járdányi Pál zeneszerző az Értelmiségi Tanács tagja, Kárpáthy Gyula színész, Sós György budapesti rendőrfőkapitány, Mátyás László a BM Politikai Nyomozó Osztályának vezetője.

70 168 óra, 1992. október 27. 11. o.
A Gondolat-jel című rádióműsorban Gyórfly Miklós beszélgetése az íróval.
[...]

Dec. 11. Hámossal be a városba, kézirat Nova Kulturának, mama [...] Isz-ben [Írószövetségben] megkérjük Nizsalovszki-t és Kádár Miklóst, hogy vállalják [a] lefogott írók védelmét. Most már sokan vannak: – Sándor András, Molnár Zoltán, Gáli József, **Eörsi I [stván]**; ez utóbbit valószínűleg vas[árnap] este, a Mémoszban, a M[unkás]tanács feloszlatásakor vették őrizetbe. [...] A városban óriási feszültség, bár az utcán ezt nem látni. Dec. 12. [...] Rendelet a disszidálók vagyonának [...]

A mentőakciók folytatódtak, nem sok eredménnyel. Kádár Miklós ügyvédnek sikerült kiderítenie, hogy a lefogott írók a Fő utcában vannak, s olyan – alaptalannak bizonyult – híreket hallott, hogy **Eörsit**, Fekete Gyulát és Molnár Zoltánt a Dudás-csoporttal akarják összefüggésbe hozni. **Eö[rsi]** nem hajlandó beszélni, nevét sem mo[ndta] meg, [...] Gálit röpiratok sokszorosításán kapták rajta" – jegyzi fel december 17-én naplójába Déry, aki az elkövetkezendő napokban kétszer is megemlíti, hogy az ügyvéd nem tudott beszélni a lefogott írókkal. Az „írókról még semmi hír. Sándor A[ndrás]t Székesfehérvárra vitték" – írja 22-én.⁷⁷

77

Déry: Napló, 6.

[...]

174. o.

Részlet az Írószövetség 1956. december 28-i taggyűlésén Erdei Sándor főtitkári beszámolójából.

*ÍRÓSZÖVETSEGI TAGGYŰLÉS
AZ ELLENÁLLÁS IDŐSZAKÁBAN*

[...]

177. o.

A szovjet intervenció utáni időszak eseményeinek felsorolását a november 12-ei elnökségi nyilatkozattal kezdte, majd részletesen ismertette a november 21-ei írószövetségi állásfoglalást. Külön kiemelte azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az Írószövetség tett a szovjet hatóságoknál a deportáltak szabadon bocsátása érdekében. Beszélt az utcai pénzgyűjtő akcióról, az írók segélyezéséről, a külföld reagálásáról (a franciák, a lengyelek és a jugoszlávok együttérzéséről, valamint a szovjetek félreinformáltságáról), az indiai nagykövetnél tett látogatásról, lapjaik betiltásáról. Felsorolta az „ok nélkül letartóztatott” írók nevét,¹⁵ és röviden beszámolt a kormány tagjaival folytatott tárgyalásokról.

15 Két alkalommal is beszélt a letartóztatott írókról. Először az André Stilnek küldött november végi távirat kapcsán, mely szerint „az Írószövetség eltűnt, illetve letartóztatott” írói: Lukács György, Újhelyi Szilárd, Erdei Ferenc és Sándor András. Négyük közül hárman nem voltak szépírók: Lukács Györgyöt és Újhelyi Szilárdot november 22-én Romániába hurcolták, Erdei Ferencet mint a szovjet csapatok kivonulásáról tárgyaló magyar kormányküldöttség tagját még november 3-án éjjel tartóztatták le a szovjetek Tökölön. (Néhány hét után – őt egyedül – szabadon engedték. Majd a főtitkár felsorolta a taggyűlés idején is vizsgálati fogságban lévő írószövetségi tagokat, Sándor Andrást, Molnár Zoltánt, Fekete Gyulát, **Eörsi Istvánt**, Gáli Józsefet; „és Lükő Gábor” – kiáltotta be valaki), [...]

III. RÉSZ

MEGTORLÁS ÉS KIEGYEZÉS

A VISSZARENDEZŐDÉS ÉVEI

[...]

189. o.

AZ IRODALOMPOLITIKA ÉS AZ ÍRÓK 1957-BEN

KIADÓK

[...]

213. o.

Hasonló módon írt a radikálisan balos Imre Katalin is, aki nehezményezte a politikai perbe fogott **Eörsi István** verseskötetének megjelenését. **Eörsit** 1956 decemberében tartóztatták le, kötete, az *Útni az ördögöt* 1957 januárjában jelent meg Abody Béla szerkesztésében. Az *Útni az ördögöt* [sic!] című írás szerzője szerint „**Eörsi István**, az ellenforradalom nem jelentékeny, de vehemens ördögöcskéje e kötetében tette le a rézpiculát október 23. ideológiai előkészítéséhez. E kötet verseinek egyharmada nyílt és azóta teljes fegyvertárával, mázával és hagymázával lelepleződött uszítás és vicsorgás a proletárdiktatúra ellen”. A cikk egy elfogult ügyészi vádiratnál is hazugabb volt. „Október 23 után – írja Imre Katalin – a következőket **Eörsi**, mint az Igazság című fasiszta lap szerkesztőségi tagja, még november 7-én is vezércikket helyettesítő uszító versben támadt a szocialista erőkre, szocialista hatalomra.”¹⁶

Eörsi kötete az országgyűlésen is szóba került: „...nyugtalanító tünet – mondta Kádár János –, hogy a nehezen beszerezhető valutáért biztosított szűkös papírkészletünkből az illetékes kiadószerveink »ildomosnak« tartják kiadni az ellenforradalmi uszításért bírósági eljárás alá vont **Eörsi István** *Usd az ördögöt* [sic!] című verseskötetét. S a példákat – sajnos – még sorolhatnám.”¹⁷ [...]

Kádár országgyűlési beszédében a burzsoá nacionalizmus kártevőseiről, „az egészséges osztályszemlélet” szükségességéről beszélt. Ne-

¹⁶ Élet és Irodalom, 1957. április 12.

¹⁷ Országgyűlési Értesítő, 1960. o. **Eörsi** említett verseskötete természetesen még a forradalom előtt került a kiadóhoz, s a szokásos átfutási idő miatt csak 1957 tavaszán jelent meg. Kádár beszéde május 9-én hangzott el.

A pártértekezleten Révai József támadta legélesebben a kiadókat: „Ami a magyar irodalomban, nemcsak az 1956-os decemberi közgyűlésen, hanem már 1953 óta fokozódó kúrtszóval, harsonaszóval végbe ment, szégyene a magyar irodalomnak és megtagadása a magyar irodalom valóban dús és gazdag haladó hagyományainak. Csak néhány héttel ezelőtt adták ki a Magvető Könyvkiadónál Tamási Lajos verseskötetét, aki októberben, amikor az ellenforradalmárok már elfoglalták a rádiót, beolvasta uszító költeményét. Miért kellett az ő könyvét kiadni? Természetesen, ez az úgynevezett »fehér segély« keretében történt. A Szépirodalmi Könyvkiadó pedig 8-10 héttel ezelőtt újra ki-

adta Déry Tibor *Befejezetlen mondatát*. Ez is ilyen fehér segély. Szintén nemrég adták ki annak az **Eörsinek** a verseit, aki ellenforradalmi ténykedése miatt azt hiszem öt évet kapott. ²⁰

A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Kossuth Kiadó, Bp. 1957. 154. o. Tamási Lajos kötete: *Keserves fáklya. Versek 1955–1956*. A kötet még a forradalom előtt került a kiadóhoz. A címadó költemény 1956. szeptember 22-én jelent meg először az Irodalmi Újságban. Forradalmasító hatásáról Ungváry Rudolf is ír *Utána néma csönd. A miskolci egyetem 1956-os diákszemélyzetjének története* című könyvében. Történelmi Igazságtétel Bizottság-1956-os Intézet, Bp. 1991.

Egy 1957. végi minisztériumi jelentés így értékeli a kiadók év eleji helyzetét: „A dogmatizmus elleni harccal egy időben nem küzdöttünk ugyanolyan erővel a jobboldali nézetek, a revizionizmus ellen. Az Írószövetség és egyes írók nézetei hatással voltak a szépirodalmi könyvkiadókra s főleg a Magvetőre, amely az Írószövetség kiadója volt. Ennek következtében különösen az év első felében hibás, sőt káros könyvek is megjelentek (Eörsi István, Tamási Lajos verses kötetei, Veres Péter Almáskertjéhez írt bevezető, Szabó Dezső: Feltámadás Makucskán c. kötet egyes részei stb.), másrészt bizonyos bővítési törekvéseket eltúloztak, s mértéktelenül adták ki a polgári irodalom képviselőinek írásait (pl. Krúdy, a Nyugat kortársai stb.). Liberalizmus mutatkozott nemcsak a helytelen nézetekkel szemben, hanem a művészi

színvonal tekintetében is, s ezért gyenge színvonalú magyar és külföldi művek is megjelentek.²⁴

24 MOL JGY XIX-J-4-aaa 54. d.

[...]

KÜLFÖLDI MENTŐAKCIÓK

[...]

Irodalmi Újság, London, 1957. Június 01. 265. o.

Eörsi István ítéletéről a június 1-jei lapszám tudósított, ismertette a költő életútját és közölte két, az ellenállás első hetében született versét. „Eörsi István fiatal magyar költőt – olvasható a kiemelt hírben – népi demokrácia elleni üzelmek és szovjetellenes versek írása miatt ötévi fegyházra ítélték. Az ügyész kijelentette, hogy Eörsi és barátai röpiratokat írtak és terjesztettek, amelyekben a munkás-paraszt kormányt támadták és a munkásokat sztrájkra uszították. [...] A súlyos ítélet Eörsi ellen a viszonylag enyhe ítéletek után, amit Gáli Józsefre és Obersovszkyra mértek áprilisban, arra vall, hogy az írók és az értelmiség elleni hajszát fokozzák.”⁵

5 M. L.: *Eörsi István*. A két vers: *Szóba se állj vele* és *Köbálvánnyá válva*. *Eörsi* ítéletét a fellebbviteli bíróság 8 évre súlyosbította. [...]

A KIEGYEZÉS STÁCIÓI

Sokan nem emlékeznek arra, hogy aláírták volna az ívet. Feltételezik, hogy aláhamisították a nevüket. Mások arra hivatkoznak, hogy mivel a tekintélyes, nagy írók aláírták, nem látták értelmét annak, hogy szembeszegüljenek a hatalommal. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy akkor bárki tiltakozott volna nevének aláhamisítása ellen.²⁵

25 Vas István 1989-ben mondta Gyurkovics Tibornak: „Borzasztó... Semmire nem emlékszem... Nem hiszem, hogy engem megkérdeztek.. Aligha... Lehetetlennek tartom, hogy hozzájárultam

volna... Ha láttam volna, mint ahogy nem láttam, nem mertem volna tiltakozni ellene, hogy ne írják oda a nevemet [...] A félelem emlékezete sem maradt bennem..." Új Idő, 1989. május, 6. o. Csóori Sándor Borenich Péter kérésére idézte fel a harminchat éve történeteket: „Nem emlékszem” – jelentette ki. *Zsarolás vagy alku?* Kossuth Rádió Kirakat című műsora 1993. január 17. A Rádió Archívumában nyilvántartási száma: A 661 311, részlete megjelent a Népszabadság 1993. január 23-ai számában. Kötetben: Borenich Péter: *A Kádár-villa titka*. Bp. Scriptor Kiadó, 1995. 113–131. o. Lásd még Gyurkovics Tibor: *Mi ellen tiltakozott 216 magyar író 1957-ben?* Új Idő, 1989. május, 4–8. o.; Abody Béla: *Lista, több változatban*. Új Idő, 1989. július, 44. o.; V. Bálint Éva: *Beszélgetés az 1957-es írói nyilatkozat körülményeiről. „A kollektív amnézia látlya”*. H. Gy. (Hegyi Gyula): *Egy fájdalmas névsor elé...* Magyar Hírlap, 1991. október 22.; Kenedi János: *Októberi rémálom*. Magyar Hírlap, 1991. október 24.; **Eörsi István: *Mit állít Kene-***

di János? Magyar Hírlap, 1991. október
25.; Csurka István: *Kenedi megint akci-
ózik.* Új Magyarország, 1991. október
29.; Gyurkovics Tibor: *1956: tollal és
fegyvertelenül.* Népszava, 1992. október
24.; **Eörsi István:** *Megszólat a bűnös.*
Népszabadság, 1993. január 30. [...]

Eörsi István börtönéveire emlékező könyvében így ír: „Ezt a szöveget nemcsak Németh László írta alá, hanem Illyés, Tamási Áron, Veres Péter, Kodolányi, Erdélyi, Sinka, Szabó Lőrinc, Kassák, Füst Milán, Juhász Ferenc, Csoóri, Pilinszky, Örkény, Vas, Weöres, továbbra a szabadlábban lévő reformkommunisták vezérkara: Benjámín, Kónya, Kuczka, Tamási Lajos is, összesen százhetvenen. Az Élet és Irodalom szeptember 13-ai számában még sokkal több név szerepel; az újoncok közül csak Nagy Lászlót és Abody Bélát említem meg, őket úgy látszik, később érték el vagy győzték meg. Közben javában folytak az akasztások. Első hónapomat töltöttem akkor Nosztrán, egy imperialistát sem láttam ott, kivert fogú bányászfiút viszont annál többet. Ítélni nincs jogom, hiszen én ültem még... Különben sem tudom az aláírók indítékait rekonstruálni, mert a még élő aláírók, sőt a listán nem szereplők sem emlékeznek semmire. Az ügyre a kollektív amnézia fátyla borul.”²⁹

29

Eörsi István:

*Emlékezés a régi szép
időkre.* Napra-forgó Kft., Bp. 1988.

156. o. [...]

282. o.

Elárulták-e a tiltakozáshoz nevüket adók a forradalmat?
„Valami visszavonhatatlan történt – jelenti ki az aláírásokat érté-
kelve **Eörsi István** –, az ország 1956-ban elismert szellemi vezetői meg-
alázó módon és együttesen bedobták a törülközőt.” Csurka István ke-
vésbé szigorú: „Az emberekben feltámadt az életösztön, és az életösztön
nem mindig az erkölcs és a gerinc tartását, nyomvonalát követi...”
Csoóri Sándor történelmileg igazolható magyarázatot keres Illyés Gyula
és Németh László aláírására. Ők, akik „öt-hat világégést végigélt”
nemzedék tagjai voltak, „úgy gondolták – véli Csoóri –, hogy úgyis a
nagypolitika dönti el végső soron, hogy mi történik Magyarországgal,
hogy ők igazában csak egy olyan helyzetet tudnak teremteni, amely-
ben alku révén természetesen, kiegyezés révén – de egy másfajta élet
indulhat el, amelyik az itt lakók java részének próbál valamilyen
életfeltételeket teremteni. Ez nem a szigorú erkölcs világába tartozik,
ez a politikai alkuk világába tartozik természetesen, s azt, hogy ezt írók
követték el, ez nagyon nehezen feldolgozható az irodalom számára”.⁴³

E három utólagos reagálás – mindhárman 1993-ban nyilvánítottak
véleményt – különbözőségét a nyilatkozók 1957-es helyzete is ma-
gyarázza: **Eörsi** börtönben ült, Csurkát internálták, Csoóri és az általa
említett két író személyi szabadsága megvolt ugyan, nyugalmuk azon-
ban annál kevésbé.

Az írók állandó döntéskényszernek voltak kitéve: fogadják-e el vagy
utasítsák vissza a hatalom ajánlatait (a kitüntetést, a publikálási lehe-
tőséget), reagáljanak-e az atrocitásokra? Amikor nevüket adták a tilta-
kozáshoz: döntöttek, ha sokan kénytelen-kelletlen is. Döntésükkel
– s ezt semmiféle utólagos magyarázat sem másíthatja meg – Kádáré-
kat legitimálták. A kínos szituációt felejtetni akarták, ezért évtizedekig
„a kollektív amnézia fátyla” borult a tiltakozóiv aláírásának körül-
ményeire. [...]

ELENÁLLNI VAGY MEGBÁNÁST MUTATNI

[...]

303. o.

Az írópererek közül, beleértve a letartóztatás és a per közötti vizsgálat idejét, négygel foglalkozom részletesebben: **Eörsi István** perével, a „kis” és a „nagy” íróperrel, valamint Lakatos István perével. A perbe fogott írók közül Lakatos az egyetlen, aki nem volt kommunista. [...]

Engedményt lehet tenni, és megalkudni is lehet, ha életről vagy halálról, szabadságról vagy börtönről van szó, de nem, ha a kockázat csak az előrehaladást, a kényelmesebb életet vagy a jövedelmet érinti.

(Illyés Gyula)

A megtorlások során a hatalom koncepciók pereket fabrikáltatott, ahol a tények egy része valós volt ugyan, csak éppen csoportosításuk, értelmezésük volt hamis. A konstrukcióban az írókra osztották az „ellenforradalom eszmei előkészítőinek” szerepét.

„A vádiratokban szereplő cselekmények többségére valóban sor került, így hát a pereket nem nevezhetjük koncepciósnak. A történelemszemlélet volt koncepció, mely lehetőséget nyújtott a bírósági komédiákra. Konstruált perek helyett konstruált történelem gondoskodott a halálos ítéletekről és zsúfolta teli a börtönöket” – írja **Eörsi**

¹ **Eörsi István:** *Emlékezés a régi szép időkre.* Napra-forgó Kft., Bp. 1988. 2. o.

Az alkotásaik miatt is perbe fogottak közül két író ügyét vizsgálom részletesebben: Eörsi Istvánét és Lakatos Istvánét. A két per jellegében eltér egymástól. Eörsi pere abba a percsoportba tartozik, amelyben a november 4-ei fegyveres ellenállásban és a Kádár-kormány elleni politikai akciókban részt vevőket még nyilvános tárgyaláson vonták felelősségre. Lakatos egy központilag szervezett megtorlóakció, az „ellenforradalom eszmei előkészítőinek” megbüntetését célzó nagyszabású terv egyik szereplője volt. Őt zárt tárgyaláson, egyéni perben ítélték el, másfél évvel később, mint Eörsit. [...]

AKIT VERSEIÉRT ÍTÉLTEK EL – EÖRSI ISTVÁN

Eörsi István első közfigyelmet keltő s a hatalmat irritáló fellépése az volt, amikor a Déryt ledorongoló úgynevezett Felelet-vitában Déry Tibor regényét méltatta.

1953-ban az Írószövetség DISZ-szervezetének egyik rendezvényén vitába bonyolódott Hollós Ervinnel, a DISZ egyik vezetőjével. A konfliktusból vers született. Költeményét – *Egy gyanakvónak* – **Eörsi** Hollós Ervinnek ajánlotta. Az öt versszakból a másodikat és a harmadikat idézem:

Hullik szavam, hazugul billen
a magad eszkábálta mérleg.
Mért himbálózsz kezeidben,
nem vagy közösség, mely lemérhet!

Lukat fúrnál a koponyámba,
hogy titkaimat mind kitudjad,
s gyanútlan agyamba zilálna
borzongó izgalommal ujjad.¹³

Hollós a vers megjelenése idején a Belügyminisztérium egyik osztályának volt a vezetője, **Eörsi István** börtönben ült.

Eörsi, amikor az 1980-as évek végén könyvet írt börtönéveiről (1957–1960),¹⁴ csupán a vádiratot és az ítéletet kapta meg, perének irataihoz nem juthatott hozzá, ahogy az **Eörsi István** és társai-per kutatója sem. A két fentebb említett dokumentum azonban a nyomozati és egyéb ügyészégi és bírósági iratok nélkül is tanulságos olvasmány. A vádirat és az ítélet olyan, viszonylag korai időszak terméke – 1957. február 11-e, illetve május 23-a –, amikor még nem alakult ki a politikai, ideológiai megtorlóperek mechanizmusa. A per a megtorlások kezdeti szakaszában különösen gyakori, úgynevezett vegyes per volt: utcai harcok, fegyveres csoporttag (Szabó Béla, Molnár Sándor, Horváth Sándorné, illetve Nagy Mihály) éppúgy volt benne, mint fegyvert kézbe nem fogó értelmiségi (**Eörsi** mellett dr. Káldor Vera). A per, ellentétben a későbbi politikai perekkel, még nyilvános volt, így a bírának is nagyobb figyelmet kellett fordítaniuk arra, hogy fenntartsák a törvényesség látszatát.¹⁵

Eörsi István kezdetben a Péterfy Sándor utcai kórház röpiratkészítői ellen indított per másodrendű vádlottja volt. Az eljárás során az elsőrendű vádlott, Angyal István ügyét leválasztották, így **Eörsiből** elsőrendű vádlott lett.¹⁶

Eörsi István december 19-én a Központi Munkástanács ülésére menetet tartóztatták le. Zsebében megtalálták legújabb versét. A többi, a

Eörsi István

¹³ *Útni az ördögöt*. Magvető Kiadó, Bp. 12. o. A kötet 1956-ban került a kiadóhoz, de csak 1957 elején jelent meg.

¹⁴ **Eörsi István**: *Emlékezés a régi szép időkre*. Napra-torgó Kft., Bp. 1988.

¹⁵ **Eörsi István** és társai perét a Fővárosi Bíróságon tárgyalták dr. Tóth Matild elnökletével. A per május 6-án, 7-én, 9-én, 10-én, 14-én, 17-én, illetve 23-án zajlott.

¹⁶ Az **Eörsi István** és társai-per abba a percsoportba tartozik, amelybe a Tóth Ilona és társai-per, valamint Obersovszky Gyula és Gáli József-per is. Bár Gáli József író volt, elítélése nem írói tevékenységével volt kapcsolatos, ezért az ő ügyével nem foglalkozom.

későbbiekben vád tárgyává tett költeményét feltehetően a házkutatás során foglalták le.

Eörsi Lukács György aspiránsa volt, végzettségére nézve középiskolai tanár, második kötete megjelenésére váró József Attila-díjas költő, két gyermek apja. Azok közé a lelkes fiatalok közé tartozott, akik 1945 után szívvel-lélekkel szolgálták az igazságosnak, humánusnak vélt új társadalmi rendet, de néhány év után megérezték, hogy az irányításban megromlott valami. Abban bíztak, hogy majd az öntudatos irányítottak korrigálják a hibákat: demokratizálják a szocializmust. A forradalomban részt vevő tömegek igazolták várakozásaikat. A szovjet intervenció után **Eörsi** elsősorban a munkástanácsokban bízott: a spon-tán létrejött forradalmi szervezetekben, amelyeket a megszállók által ki-nevezett kormány ellensúlyának vélt. Elégedetlen volt az Írószövetség vezetőivel, akik, bár a Nagy Imre-kormány hívei maradtak, november 4-e után óvatosan politizáltak. Elintézte magának, hogy írószövetségi megbízottként részt vehessen a munkástanácsi üléseken, s szerette volna, ha az Írószövetség is nagyobb érdeklődést mutat a munkásönkor-mányzati szervek iránt. Mint rádiós műsorkészítő már a forradalom alatt kapcsolatba került a Tűzoltó utcai fegyveres csoporttal.

Néhány versen kívül semmi bizonyíték nem volt arra, hogy **Eörsi** a „népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre” buzdított volna. Az inkriminált verseket csupán a költő néhány közeli ismerőse látta. A „versek révén megvalósított ellenforradalmi tettet” a vádirat még izgatásnak, az ítélet már szervezkedésnek minősítette, s ötévi börtön-büntetéssel sújtotta.¹⁷

Az ítéletben vádként hozták fel ellene, hogy verset adott közlésre az „Igazság című ellenforradalmi lapnak, amelynek szerkesztését fegyve-res védelem alatt [sic!] Gáli József végezte”. Mit sem vont le tettének súlyosságából, hogy a költemény nem jelent meg, s a „szöveget nem si-került feltalálni”.

¹⁷ Mind a vádirat, mind az ítélet szöve-gét **Eörsi István** bocsátotta rendelkezé-semre, amiért ezúton mondok köszöne-tet. A további idézetek e két dokumen-tumból valók.

Eörsi István és Gáli József

Az ítélelhezők verselemző módszerét illusztrálják a következők: „November 6-ai keltezéssel írta [ti. **Eörsi** – S. É.] a »Kőbálynnyá válva« c. versét. A vers lényeges tartalma az, hogy az ellenforradalom fegyveres erejét leverő szovjet csapatok segítségével kialakult helyzetet úgy tünteti fel, mint új »Bach-korszakot«, amely tudvalevőleg Magyarország történelmében 1849 és 1860 között az elnyomás egyik legsötétebb korszaka volt. Versében egyenlőségi jelet tett az osztrák császári háznak a magyar szabadságharc leverésében annak idején segítséget nyújtott orosz cári földesúri osztály hadserege és a jelenlegi, munkások és parasztok hatalmát képviselő szocialista Szovjetunió hadserege között. A verset a perből ismert ismerőseinek megmutatta, sokszorosításra és terjesztésre adat nem merült fel. [...] A kórházban [Péterfy utca] átadta sokszorosításra és terjesztésre november 7-én írt »Szóba se állj vele« c. költeményét. E vers a passzív ellenállás módszereit hirdeti meg azzal, hogy a lakosság a szovjet katonákkal ne álljon szóba, még fejüket is fordítsák félre meglátásuknál, ne nevéssenek rájuk, ne engedjék magukat tőlük megsimogatni, esetleg megölelni, még gyermekeiket sem engedjék hozzájuk. A versben a vádlott kijelenti, hogy aki nem ezt cselekszi, az áruló, és az árulókat durva átokkal sújtja, mint pld:

»Ha enged[ed] te lány, hogy simogasson, – ne válhasson belőled soha asszony...» [...]

Te asszony, ha ő megölelhet, – csókjától rothadjon szét a tested...»

E verset sokszorosították, többen látták kéziratban is, de terjesztésére nem került sor...»

Eörsi *Munkásokhoz* címmel verset írt a Központi Munkástanács tervezett lapjába is. A lap megjelenését a kormány nem engedélyezte. Az ítélet ebből a versből is idézett, melyet úgy értékelt, mint aktív felhívást az ellenállásra.

A bíróság nem fogadta el **Eörsi** védekezését, azt ugyanis, hogy versei nem kerültek nyilvánosság elé. Az ítélet indoklása szerint: „A vádlott egész személyének megismerése inkább arra utal, hogy mindent, amit írt, azonnal megmutatta részben politikai, részben esztétikai szempontból [sic!].” Ha az Élünk szerkesztőit nem tartóztatják le, vélték az ítélelhezők, **Eörsi** verse is megjelent volna. A sajátos bírói logika tehát a lehetőségéből fabrikált vádpontot.

Eörsi elsősorban nem tettei, hanem főként nézetei miatt ítélte el a bíróság. Esete nem volt kivétel. A költő azok közé a renitens kommunista értelmiségiek közé tartozott, akiken a bosszúálló hatalom példát statuált azzal a céllal, hogy megfélemlítse a velük egyetértő, de nagy számuk miatt le nem tartóztatható írókat, értelmiségieket. Az ítélelhezők **Eörsi**-ellenes indulatait növelhette **Eörsi** közismert szókimondása, „pimaszsága”. „A vádlottak megtanulták – olvasható az ítélet indoklásában – a marxizmus betűjét, de szellemét nem értették meg. [...] Nem az egyes egyének saját egyéni felfogása határozza meg, hogy meddig a

hiba és hol kezdődik a bűncselekmény, hanem az uralkodó osztály érdekei határozzák meg. [...] A vádlott [Eörsi] érdekeinek megfelelték a november 4-éig történt események, ezzel szemben a november 4-e után kialakult helyzet már nem felelt meg. A kifejtettekből következően nem az a lényeges, hogy verseit csak néhány személy látta, vagy csak pesszimiztikusak, fájdalmasak – egyébként sem azok. A versek semmi egyébek, mint csak időnként kifejezik a vádlottnak a társadalmi életben elfoglalt szerepét és álláspontját.”¹⁸

18 A legarcpirítóbb rész az ítélet indoklásában dr. Káldor Verával kapcsolatos. Káldor Vera védekezésésként elmondta, hogy édesapja hamis vádakkal éveket töltött Rákosi börtönében, s ő emiatt csatlakozott a forradalomhoz. „Dr. Káldor Vera IV. r. vádlott apja még ha esetleg törvénytelenül is volt elítélve, de már 1955 augusztusában szabadult, tehát az események megindulása előtt több mint egy évvel. Egyébként is végre meg kell mondani nyíltan, hogy nincsen olyan társadalmi rend, ahol igazságtalan vagy törvénytelen ítéletek ne fordulnának elő. Emberek ítélnék, akik tévedhetnek, vezethetik őket helytelen nézetek, vezethetik őket helytelen előnyök. Csak a mi társadalmi rendünk – a szocialista társadalmi rendi az egyetlen, amely e kérdésben is mer beszélni és a hibákat a nyilvánosság elé hozni. Az ellenforradalom többek között ezt a nyíltságot használta fel a népi demokratikus rend megdöntésére irányuló októberi harcában.” [...]

A Varga Domokos és társai-per tárgyalására megidézett, akkor már elítélt **Eörsi István** tanúvallomását a jegyzőkönyv írója és az ügyvéd eltérően értelmezte. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint **Eörsi** azt mondta, hogy az Írószövetség elnöksége határozott arról, hogy ő képviselje a szövetséget a Központi Munkástanácsban. Az ügyvéd feljegyzése szerint **Eörsi** maga vállalta, hogy összekötő lesz, s funkciójának legalizálására kért az éppen jelen lévő titkároktól megbízólevelet.

A bíróság az Írószövetség és a KMT közötti szoros együttműködést szerette volna bebizonyítani, ezért a jegyzőkönyvből elhagyott olyan tényeket, amelyek nem igazolták prekoncepcióját. Az ügyvéd feljegyzése szerint **Eörsi István** azt mondta, hogy Molnár Zoltán felhívta Babay Istvánnak, a KMT egyik vezetőjének figyelmét arra, hogy Tóth Imre kerületi munkástanács-küldött közbüntényes. **Eörsi** vallomásának ez a része nem szerepel a tárgyalási jegyzőkönyvben.³³

33 A tárgyalási jegyzőkönyvet, valamint a vádiratot és az ítéletet lásd a „kis íróper” résztvevőivel készített, fentebb idézett OHA-interjú mellékletében. [...]

ÍRÓK AZ ÍTÉLET ÉS A SZABADULÁS UTÁN

[...]

ZELK ÉS A TÖBBIEK

[...]

Azokról, akikre külön nem tértünk ki, a következők olvashatók a pártiratokban.

„**Eörsi István**: fordítással foglalkozik. [...] állást kér. Ne kulturális területen helyezkedjen el, de segítsük állásba juttatását, kisebb fordításokat kaphat.

Lakatos István: lefordította Vergilius Aeneisét. A szakértők szerint a fordítás kiváló. Az Európa Könyvkiadó kívánja megjelentetni. [...] Az Európa Kiadó adja ki a fordítást (nincs új Aeneisünk); helyezkedjék el nem kulturális területen.⁶⁷

MM Irodalom.

67 Uo. 280/K/1961. Köpeczi Béla: Feljegyzés Aczél elvtársnak. 1961. február 9. [...]

69 *A csepeli gyorsvasúton*. Élet és Irodalom, 1958. 39. sz.

70 Örkény 1958–1963 között az Egyesült Gyógyszergyárban kapott munkát: a gyógyszerek kísérőszövegét írta, fordította. Lásd Kósa László: *Pisti a gyógyszergyárban*. Kiadó nélkül, Bp. 1989.

Eörsi Istvánnak 1968-ig nem jelenhetett meg kötete. Tamási Lajos bűnbánatáról versben tett tanúbizonyságot,⁶⁹ új verseskötettel 1963-ban jelentkezhetett. Örkény István csak 1966-ben publikálhatott önálló kötetet, a *Jeruzsálem hercegnőjét*, amely többek között a *Macskajáték* című kisregényt és az egyperces novellákat tartalmazta.⁷⁰ Kuczka Pétert 1964-ig sújtotta szilencium. Verseskötete a Kádár-korszakban nem látott napvilágot. Az író a tudományos-fantasztikus irodalom hazai meghonosítója lett. [...]